

ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМИ банківського кредитування, пов'язаного з окупацією територій

Проблема нормалізації ситуації у сфері банківського кредитування суб'єктів господарства, пов'язаних з окупованими територіями має три виміри: політичний, законодавчий та цивільний.

Політичний рівень

Політика (policy) є найефективнішим способом вирішення, а особливо уникання, проблем, які на практиці можуть виникати в певних сферах соціального чи економічного життя. Ефективність політики як інструменту управління суспільством зумовлена тим, що в ній чітко окреслюється мета, яку має досягти суспільство та цінності, на які воно має спиратися і які воно не може порушувати.

Політика захисту громадян та суб'єктів господарювання поза межами держави – це історичне надбання, «класика жанру», яка має добре розгалужену структуру, починаючи з норми Конституції про захист громадян, які перебувають за кордоном і закінчуючи системою дипломатичних та консульських представництв, які надають допомогу громадянам та бізнесу. Політика захисту населення та господарювання на окупованих територіях сформована, в основному, міжнародною спільнотою і представлена низкою міжнародних документів та інституцій. На національному рівні вона набуває змісту через ратифікацію міжнародних угод та формування національного законодавства у розвиток їх положень.

В Україні ратифіковані всі необхідні документи міжнародної спільноти, спрямовані на захист населення і господарювання на тимчасово окупованих територіях ([IV Гаазька Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі](#), [IУ Женевська Конвенція про захист цивільного населення під час війни](#), [Додатковий протокол I до Женевських конвенцій](#)). Однак у національному законодавстві присутні норми, які не відповідають нормам та принципам, закладеним в міжнародних документах. Зокрема, Закон України [«Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України»](#) не надає належного захисту громадянам та бізнесу, який опинився на тимчасово окупованих територіях.

Політика захисту громадян та суб'єктів господарювання, які попри свою волю опинилися на окупованих територіях, в Україні фактично відсутня. Держава не визначила мети своєї діяльності на захист цієї частини економіки і суспільства, не опрацювала низки системних питань, які б полегшували їх становище, у тому числі й фінансове. Натомість політика надання переваги інтересам фінансового сектору перед інтересами всіх інших верств суспільства та сфер господарювання є сильною. Вона проводиться в Україні з середини 90-х років практично без будь-яких змін чи адаптації до поточних обставин, у тому числі й до обставин війни та окупації територій.

Слабкість політики захисту громадян та бізнесу на тимчасово окупованих територіях в поєднанні з сильною політикою надання переваг інтересам фінансово-кредитної сфери є джерелом додаткових страждань, які війна завдає українському суспільству, системною перешкодою на шляху оперативного відновлення економіки України.

Резюме. Для нормалізації ситуації на тимчасово окупованих територіях потрібно сформулювати сильну політику збереження економічного потенціалу суб'єктів господарювання та захисту населення на окупованих територіях.

Законодавство

Цивільний кодекс. [Законом № 2120-IX від 15.03.2022](#) до розділу прикінцевих та перехідних положень ЦК були внесені пункти 18 та 19, якими визначаються особливості виконання грошових зобов'язань під час дії воєнного чи надзвичайного стану (та у 30-денний строк після його припинення або скасування).

Пунктом 18 встановлено, що у разі прострочення позичальником виконання грошового зобов'язання за договором про кредит (позику) з банком або іншим позикодавцем позичальник звільняється:

- а) від відповідальності, визначеної статтею 625 цього Кодексу,
- б) від обов'язку сплати неустойки (штрафу, пені) за таке прострочення (при цьому суми таких виплат підлягають списанню позикодавцем починаючи з 24.02.2022).

Стаття 625 ЦК встановлює відповідальність за порушення грошового зобов'язання, а саме те, що:

- а) боржник не звільняється від відповідальності за неможливість виконання грошового зобов'язання;
  - б) боржник, який прострочив виконання грошового зобов'язання, має сплатити суму боргу з урахуванням встановленого індексу інфляції за весь час прострочення, а також 3% три проценти річних від простроченої суми, якщо інший розмір процентів не встановлений договором або законом.
- Від всієї цієї відповідальності боржник звільняється на період дії воєнного стану та ще на один місяць після війни.

Пунктом 19 на період війни також заморожуються строки загальної і спеціальної позовної давності, тривалості позовної давності, позовної давності щодо договору найму, договору дарування, виконавця заповіту, використання переважного права на купівлю частки у праві спільної власності, поруки, висування вимог у зв'язку з недоліками проданого товару.

«Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України». Особливості здійснення економічної діяльності на тимчасово окупованих територіях згідно цього закону полягають у тому, що:

- а) здійснення господарської діяльності підприємствами, зареєстрованими на окупованій території дозволяється лише після перенесення їх податкової адреси на неокуповану територію
- якщо власник не має можливості це зробити, діяльність підприємства забороняється;
- б) правочин, стороною якого є суб'єкт господарювання з тимчасово окупованої території, є нікчемним і його дійсність не може бути визнана судом
- тобто всі договори з суб'єктами господарювання на окупованих територіях, у тому числі кредитні є нікчемними і не можуть розглядатися судом;
- в) система електронних платежів НБУ та внутрішньодержавні платіжні системи, платіжними організаціями яких є резиденти України, не застосовуються на тимчасово окупованій території
- тобто з окупованої території не можна здійснити платіж за реквізитами, сказаними в кредитних договорах (міжнародні платіжні системи норма не поширюється);
- г) переказ коштів між окупованою та іншою територією України забороняється
- тобто виплати за грошовими зобов'язаннями, у тому числі пов'язаними з кредитами забороняються.

Закон «Про Національний банк України». 15.03.2022 НБУ отримав компетенцію з визначення особливостей функціонування банківської системи України, прийняття рішень про встановлення особливостей здійснення банківського регулювання та нагляду, особливостей регулювання грошово-кредитного ринку, валютного регулювання а також державного регулювання та нагляду в умовах воєнного стану.

«Про банки і банківську діяльність». Після 24.02.2022 до закону про банківську діяльність зміни і доповнення вносилися 16 разів. Вони стосувалися тих чи інших аспектів господарської діяльності, починаючи від зобов'язання керівництва працювати у приміщенні банку і закінчуючи посиленням захисту вкладів населення та пом'якшенням критеріїв віднесення банку до категорії проблемних. Однак жодного разу зміни закону не були спрямовані на адаптацію відносин між кредиторами та позичальниками під час дій воєнного стану, не кажучи вже про захист економіки та суб'єктів господарювання. Жодних норм щодо регулювання діяльності банків за форсмажорних обставин закон не містить до сих пір.

«Про страхування». Нова редакція закону про страхування була прийнята 18.11.2022 року. Під час війни зміни і доповнення до неї вносилися 5 разів. Однак жодних положень щодо особливостей страхової діяльності до умов війни, виникнення відповідних форсмажорних обставин закон не містить.

Постанови НБУ. Правила роботи банків у зв'язку з введенням в Україні воєнного стану були затверджені вже на другий день після початку повномасштабної війни постановою Правління НБУ № 23 від 25.02.2022. Перша редакція правил була спрямована на забезпечення банківської системи від виведення капіталу. Під час війни зміни і доповнення до правил роботи банків під час війни вносилися 24 рази, останній на дату написання цієї нотатки 20.12.2023. Лише 2 з таких доповнень стосувалися регулювання ситуацій, пов'язаних з окупацією територій, а саме – з'ясування стану майна, яке перебуває у заставі, та визнання дефолту. Інших дороговказів щодо врегулювання кредитних відносин з суб'єктами господарювання на окупованих територіях банки не отримали.

Положення про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями, затверджене постановою Правління НБУ № 351 від 30.06.2016 змінювалося за час війни 6 раз. Однак зміни уточнювали лише окремі аспекти визначення кредитного ризику. Суттєві корективи, пов'язані з введенням військового стану стосувалися лише іпотечного кредитування фізичних осіб і жодним чином не враховували зміни ситуації юридичних осіб, спричинених військовими діями, особливо тих, які перебувають на окупованій території.

Резюме. Зміни до базових законодавчо-нормативних актів – Цивільного кодексу України та закону «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» були оперативно прийняті на початку війни і вони цілком адекватно регулюють господарську діяльність на окупованих територіях. Норми прикінцевих положень Цивільного кодексу України, які надають позичальникам необхідний захист, поширюються на всю територію України та діють під час воєнного стану та протягом 30 днів після закінчення війни. Разом з тим фінансова сфера до сих пір не реалізувала своїх повноважень з визначення особливостей функціонування банківської системи України під час війни, не гармонізувала норми банківського та фінансового законодавства з іншими нормативними актами, які визначають особливості ведення господарської діяльності під час війни.

Логіка стабілізації роботи банківської системи вимагає від банків формування резерву, розмір якого пов'язаний з ступенем ризику позичальника. Ризики позичальників на окупованих територіях незмінно зростають. Резерви за кредитами відповідно також мають зрости. Розкручування цієї спіралі, заморожування ситуації, відсутність якісних змін на рівні політики НБУ і банківського регулювання ведуть у глухий кут.

Цивільні відносини

Відносини кредитора і позичальника регулюються цивільним договором. Зазвичай текст такого договору позичальнику пропонується (фактично нав'язується) фінансовою установою. На тлі досить гострого дефіциту на вітчизняних фінансових ринках, хронічної неузгодженості попиту і пропозиції, у позичальника є небагато можливостей для того, щоб пропонувати свою версію договору чи вносити зміни в текст, який запропонувала фінансова установа.

Під час війни Національний банк України воліє використовувати формат листів та рекомендацій для надання дороговказів банківській системі. Такі дороговкази, в основному, стосуються питань оцінки ризиків та реструктуризації заборгованості. Основні принципи при цьому полягають у тому, що до позичальників на окупованих територіях має застосовуватися індивідуальний підхід із застосуванням договору 'stand still', яка передбачає відстрочку вимог з встановленням мінімального відсотку, заборону оголошення дефолту, зобов'язання не вживати стягнення заборгованості з боржника та не звертати борги на забезпечення, не ініціювати банкрутство боржника. Водночас банкам надається рекомендація переконуватися у тому, що їх інтереси належним чином захищені і право стягнення коштів зберігається за банком.

Дороговкази НБУ деформовані в бік пріоритетного захисту інтересів банку, ігнорування не тільки інтересів боржників як клієнтів банку, але й змін та доповнень до законодавства на час війни. На практиці рекомендації НБУ повністю ігноруються комерційними банками, які продовжують працювати у довоєнному режимі. Банки протиправно вимагають дострокового повернення кредиту, в односторонньому порядку змінюють відсоткові ставки, самостійно списують кошти не тільки з рахунків суб'єкта господарювання, але й з його поручителів, порушуючи при цьому норми цивільного законодавства.

У випадках, коли умови договору з тих чи інших причин порушуються, сторони договору мають або дійти взаємної згоди і внести до договору відповідні зміни, або звернутися до суду. Дороговказів щодо процедур ведення переговорів з реструктуризації боргів від регулятора комерційні банки не отримали і ведуть їх на свій розсуд, якщо взагалі ведуть. Загальною практикою банків під час війни є звернення до суду про стягнення коштів.

Рішення суду є індивідуальними для кожного конкретного випадку. Однак, судова практика, зокрема по Запорізькій області, свідчить про те, що суд, як правило, виносить рішення на користь банку. При цьому в масовому порядку спостерігаються маніпуляції, коли судді послуговуються нормами довоєнного цивільного законодавства. Закони, до яких внесені зміни на період війни, і навіть доповнення до перехідних положень Цивільного кодексу, при винесенні рішення ігноруються і не згадуються у судових постановках.

Розгляд справ, як правило, відбувається за умови відсутності відповідачів, які перебувають на окупованій території і не мають змоги ні фізично, ні дистанційно взяти участь у розгляді справи. Намагання взяти участь у судовому засіданні ставить під загрозу життя відповідачів за умови окупації. Це порушує конституційне право громадян на захист у суді.

Резюме. Судова практика у справах про стягнення коштів з боржників на користь банків є упередженою, недоброчесною, маніпулятивною і некомпетентною. Такий стан речей є кричущим. Він вимагає звернення спільноти аграрних виробників до Верховного Суду України стосовно здійснення аналізу, узагальнення та надання висновків щодо дотримання норм чинного законодавства у судовій практиці, пов'язаній із стягненням банками коштів з кредиторів, активи яких які перебувають на тимчасово окупованій території, та з їх поручителів.